

FÖRFATTARNA SOM SKREV MED LIVET SOM INSATS

Det här var en epok då författare betydde något. En författare namngav den (Orwell), en annan bidrog till att avsluta den (Solsjenitsyn), en tredje kom att bli president (Havel). Om så ledarna valts eller styrde enväldigt förstod de litteraturens betydelse, verkade för böckers spridning eller såg till att författarna sköts, böckerna inte kom ut. Kalla kriget kom den att kallas, efter George Orwell, vars båda sista böcker – *Djurfarmen* och *1984* – inte bara handlade om epoken utan också var en del av den, påverkade den. *Djurfarmen* skrev han på tre månader och fick sedan ägna längre tid än så åt att få den utgiven. Förlagen ansåg att den skulle störa förbindelserna med Sovjetunionen: "Jag anser att valet av grisar som det härskande kastet utan tvivel kommer att förolämpa många människor, särskilt någon som är lite känslig på den punkten, vilket ryssarna otvivelaktigt är", skrev Jonathan Cape till Orwells agent. ("Skitsnack", skrev Orwell i marginalen på den kopia av brevet han fick.) Cape hade för övrigt varit i kontakt med någon på informationsdepartementet för att få råd och denne någon hette Peter Smollett och han, skulle det visa sig, var eller hade varit KGB-agent. När romanen till sist kom ut, i augusti 1945, sålde den slut med detsamma och eftersom en ny upplaga inte kunde tryckas omedelbart, på grund av pappersransoneringen, skickade drottningen iväg en kurir i fulla regalier till anarkistbokhandeln vid Red Lion Street som hade ett sista exemplar.

Duncan White, brittisk journalist och litteraturhistoriker, berättar om detta i *Cold warriors*, ett fynd för oss alla som intresserar sig för epoken och tycker att författarna som då skrev hör till de bästa. Han tar sats redan i spanska inbördeskriget, för det började där, rena författarstämman: Arthur Koestler kom hösten 1936, Orwell annandag jul, Stephen Spender i januari 1937, Martha Gellhorn i mars, Hemingway några dagar senare. De tre förstnämnda kom som kommunister och skulle åka hem som anti-kommunister efter att ha fått närkontakt med Moskvas syn på världen och människan, Gellhorn skrev vad hon såg och hon såg kanske längre än någon av de andra – tyvärr skyndar White bara förbi henne – medan Hemingway kanske inte

skrev allt han såg men det han skrev fortfarande tål att läsas på grund av sin starka sinnlighet om så han skriver om spränggranaters krevader eller vårens första lökar. Koestler, som varit Kominternagent, skrev sedan *Natt klockan tolv på dagen* på flykt undan Nazityskland, fick den utgiven i England 1940 medan han satt där i förvar efter att ha landat utan inresetillstånd och även om den inte väckte sensation med detsamma – och nämner varken Sovjetunionen eller Tyskland – bevisade den att en roman på tvåhundrafemtio sidor kan fånga det totalitära samhällets kärna, kanske bättre än reportaget, debattboken. (Individen är ingenting. Partiet är allt.) George Orwell begrep. Han var en av de första som recenserade den, passade på att rasa mot den vänster som blundat för både Moskvarättegångarna och kommunistmorden i Spanien och skickade fyra år senare *Djurfarmen* till Koestler som svarade:

”Avundsjuka gratulationer.” När *Natt klockan tolv på dagen* publicerades i Frankrike, efter kriget, ringlade köerna långa utanför boklådorna – en halv miljon exemplar de första två åren – och det är möjligt, menar Duncan White, att vi även har den att tacka för att Frankrike inte blev kommunistiskt.

Ungefär samtidigt formulerade George F. Kennan det som skulle bli ett huvudspår i USA:s strategi under det kalla kriget. Kennan var diplomat vid den amerikanska ambassaden i Moskva, historiker av rang, Rysslandskännare med Pusjkin och Tjechov som favoritförfattare. Han formulerade sig i ”The long telegram”: en kommentar på åttatusen ord till Stalins tal två veckor tidigare där denne chockat världen genom att tala om kapitalismens obotliga fientlighet, världsfredens omöjlighet utan kommunismens slutseger. Bara lugn, manade Kennan, Stalin måste utmåla omvärlden som fientlig – hur annars motivera diktaturen? – Sovjetunionen kommer på sikt att gå under av samma orsak som Romarrikets fall – beståndsdelarnas upplösning – och eftersom Stalin varken är rigid som Hitler eller en äventyrare som Napoleon måste svaret bli ett tålmodigt och långvarigt motstånd. Containment var uttrycket han använde, uppdämning. Marshallhjälpen var ett resultat av den tanken, ett annat CIA:s lika omfattande som hemliga stöd till kulturtidskrifter och till Congress of Cultural Freedom som grundades i det Västberlin som just överlevt den sovjetiska blockaden i juni 1950 och med Arthur Koestler som affischnamn. (Det fanns en svensk avläggare med bland andra Birgitta Stenberg och Vilhelm Moberg.) När Stephen Spender 1966 fick veta att Encounter,

tidskriften han varit med att göra så framgångsrik, finansierats av CIA, även av brittiska UD, lämnade han redaktionen med detsamma och skulle aldrig mer läsa ett ord i den. Aldrig, sa han efteråt, hade artiklar stoppats genom påtryckningar utifrån, däremot minns han en artikel om Castros Kuba som antagligen fixats in med hjälp av CIA. Antagligen fanns flera.

I USA protesterade författare mot dessa "kackerlackor i ett avlopp" – för att citera Norman Mailer – i bland annat *Partisan Review*, även den betald av CIA. I Latinamerika stödde man en tidskrift som lanserat Gabriel García Márquez och Mario Vargas Llosa, i Uganda en tidskrift som publicerade Chinua Achebe. De betalade Richard Wrights resa till den alliansfria rörelsens första möte i Bandung, plus 500 dollar för omkostnader. James Baldwin skrev i *Encounter* om uppföljningsmötet i Paris. Peter Matthiessen, som var med och startade *The Paris Review*, tidskriften som fortfarande publicerar världens bästa författarintervjuer, var CIA-agent. De stödde inte mig, sa Baldwin när han upptäckt hur saker låg till, "de ville bevisa för sig själva hur liberala de var". Vilket, vid närmare eftertanke, kanske inte var en så dum idé när motståndaren var raka motsatsen.

I Sovjetunionen försvann en hel författargeneration. Isaak Babel, som lärt Hemingway stryka, sköts. Anna Achmatova, som tvingats till tystnad i två decennier, stod den 7 augusti 1946 på Bolsjojteaterns scen i Leningrad och läste sina dikter, efteråt ställde sig publiken upp och applåderade, skrek. En ny tid? Nej. Två veckor senare anlände hon till ett möte med Författarförbundet, i vars styrelse hon nyss valts in, och upptäckte att alla undvek henne. Sedan tog de hennes son. Av de 700 delegaterna på den sovjetiska författarkongressen 1934 kunde 54 vara med tjugo år senare. "När man hugger ved yr det flisor", som en av Stalins hantlangare uttryckte det. Någon författare av rang alstrade aldrig Sovjetsystemet, på någon sida av järnridån. Alexander Solsjenitsyn skapade sina storverk trots det, i strid med det, avslöjade det – och bidrog därmed till att avsluta det.

När *GULAG-arkipelagen* började publiceras, sammanlagt sju band, hans dokumentation av detta helvete på jorden, hade den så kallade avspänningen inletts, *détente*. USA hade kört fast i Vietnam, ett krig som slitit landet itu, medan Sovjetunionen markerat var gränsen gick genom att kväsa upproret i

Tjeckoslovakien, var invecklad i en uppslitande gränskonflikt med Kina och hade en ledare som knappt kunde hålla sig vaken på mötena och då han var vaken hade svårt att tala begripligt. Ingen var längre intresserad av en författare med världsrykte – Nobelpriset 1970 – som högljutt motsatte sig en fred utan frihet, avspänning utan demokratisering, och hade modet att inte bara bekämpa den reellt existerande socialismen utan också var beredd att slita masken av den, oavsett vad Nixon eller Breznev tyckte. Samtidigt räddade avspänningen hans liv. Man kunde inte gärna låta författaren försvinna i det Gulag han höll på att avslöja – första bandet av *Gulag-arkipelagen* hade publicerats i december 1973, i Paris – i stället hetsade man mot honom, hotade honom, och då det inte bet på denne jobbiga människa slängde man ut honom. Det hjälpte inte heller. När Ronald Reagan valdes till president i november 1980 var det med ett stöd till Alexander Solsjenitsyn redan i valplattformen. Avspänningen var död, kalla kriget återupphettat. Bara Palmekommissionen begrep inte det.

Någon svensk författare finns inte i Duncan Whites epos, men visst vore en motsvarande svensk studie högst intressant. Det skulle det vara intressant att få veta mer om Vilhelm Mobergs förhållande till Svenska kommittén för kulturens frihet, Sara Lidmans rapporter från Nordvietnam eller huruvida P O Enquist klev rakt i en fälla riggad av ryssarna under arbetet med *Legionärerna*. Den ende svensk författare som på något sätt påverkade världsbilden också internationellt är antagligen Jan Myrdal och hans *Rapport från kinesisk by* – lanserad som fakta, i realiteten fiktion.

Anders Sundelin

Dagens Nyheter 30/8 2020

Duncan White: *Cold warriors. Writers who waged the literary Cold war* (Little, Brown)